
Proměny přístupů ke konceptualizaci venkovského prostoru v rurálních studiích*

VLADAN HRUŠKA**

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Changing Approaches to the Conceptualisation of Rural Space in Rural Studies

Abstract: The article focuses on various approaches to conceptualising rural space within the evolution of (in particular British) rural studies. The overview starts with the functional definitions (descriptive and socio-cultural) typical for the positivist and modern period of rural studies. Descriptive and socio-cultural definitions derive from the rural-urban dichotomy or continuum, and the rural space is defined in relation to cities as non-urban space. Since the 1980s the political-economic approach has significantly influenced rural studies, transformed them into a more critical science, and introduced a definition of the rural as a locality. This definition, however, only became accepted when it was combined with a definition of the rural as social representation. That definition is a product of the cultural turn in rural studies that has occurred since the 1990s, when post-modern and post-structural approaches penetrated rural studies and promoted fruitful scholarly discussion that then positioned rural geography firmly among other geographical sub-disciplines. Current hybrid approaches to the conceptualisation of rural space combine both material and ideational definitions of the rural and include also rural practices, through which the material and the ideational rural are interlinked.

Keywords: rural space, definition, rural studies

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2014, Vol. 50, No. 4: 581–601

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.109>

Úvod

Složitost a komplexnost pojmu venkov působí četné potíže při konceptualizaci venkova pro účely nejrozličnějších výzkumů. Diskuze o možných přístupech k vymezení či definici venkova doprovází vědní disciplíny zabývající se venko-

* Tento článek vznikl v rámci výzkumného projektu, podpořeného Grantovou agenturou ČR č. P404/12/1112, „Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech.“ Autor by rád poděkoval dvěma anonymním recenzentům za inspirativní podněty pro tvorbu tohoto článku.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Vladan Hruška, Ph.D., Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem, e-mail: vladan.hruska@ujep.cz.

vem po dlouhé období. Gilbert [1982, cit. v Halfacree 2004: 286] v době publikace své práce tvrdí, že rurální geografové již nejméně 70 let stále neúspěšně hledají adekvátní definice venkova. Přitom adekvátní konceptualizace venkova v rámci výzkumných záměrů je důležitým předpokladem pro jejich realizaci. Jak tvrdí Cloke [2006: 18]: „je překvapující, jak často se zdá, že postrádáme adekvátní pochopení toho, jak by měly být definovány a aplikovány koncepty, na kterých je postavena ruralita“.

K vývoji definice venkova v čase je nutno přistupovat z ontologického a epistemologického pohledu. Z ontologického pohledu musí tato definice respektovat vývoj a stav samotného venkovského prostoru, kdy již od dob průmyslové revoluce se začala výrazně měnit povaha sociálních vztahů, které do té doby formovaly relativně stabilní a neměnný mikrosvět venkova. K rychlejším proměnám venkovského prostoru pak docházelo od druhé poloviny minulého století, spojené s industrializací zemědělství a později s prostorovou dekoncentrací obyvatelstva. Z epistemologického hlediska dobové definice venkova reflektovaly a reflektují nabyté znalosti o venkovském prostoru a vědecký pokrok v rámci disciplín zabývajících se venkovem. Existující teoretické rámce je tak nutné udržovat v aktuálním stavu, aby byly kompatibilní s dynamikou vývoje venkovského prostoru [Cloke 2006: 18]. Způsob náhledu na venkov se navíc odvíjí od pozicionality těch, kteří pojem venkov z nejrůznějších důvodů a pro různé účely užívají – od obyvatelstva v něm žijícím, přes politiky jej spravující, po akademiky a vědce, kteří se venkovský prostor v rámci svého bádání snaží zkoumat a konceptualizovat pro své výzkumy.¹

Dynamika náhledů a přístupů ke studiu venkova se odvíjela od vývoje tzv. rurálních studií. Rurální studia lze považovat za soubor přístupů zrozených na průsečíku vědních disciplín více či méně intenzivně se zabývajících venkovským prostorem – geografie, sociologie, antropologie, zemědělské ekonomie, prostorového plánování a politologie –, z nichž především první tři jmenované vědy hrály hlavní roli při strukturaci současných rurálních studií [Panelli 2006: 64]. Nicméně, ještě do 80. let byly tyto vědy na sobě relativně nezávislé, izolovaně zkoumaly „své“ venkovské problémy a k jejich prolínání docházelo jen zřídka [Woods 2005: 18]. Až od 80. let, nejprve ve Spojeném království, později i v jiných anglosaských zemích a západní Evropě, dochází k vzájemnému promíchávání těchto věd pod vlivem dvou přístupů, které se ve studiu venkova od tohoto období prosazovaly – politickoekonomické přístupy a postmoderní či poststrukturalistické přístupy [Cloke 1997: 368].

Přijetí těchto přístupů, které dnes dominují rurálněgeografickému bádání dodnes (především ve Spojeném království), do výzkumných rámců rurálních studií znamenalo jejich posun od empiricistických výzkumů k výzkumům více teoreticky informovaným. Tempo, s jakým šel následně teoretický a metodologic-

¹ Z tohoto pohledu se autor považuje za rurálního geografa silně ovlivněného „západní“ společností, proto je v následujícím textu pojednáno o venkovu především z rurálněgeografického pohledu v kontextu vývoje venkovského prostoru v zemích „rozvinutého“ světa.

ký vývoj rurálních studií kupředu (především od tzv. kulturního obratu na přelomu 80. a 90. let [Woods 2009: 435]), přimělo Cloka [1997: 371] k přesvědčení, že na přelomu tisíciletí se rurální studia nacházela v jejich nejvíce vzrušujícím období od konce 70. let. Podobně rurální geografie, která z interdisciplinární výměny pod vlivem výše zmíněných přístupů významně těžila, byla na konci minulého desetiletí označena za jednu z nejdynamičtější se vyvíjejících subdisciplín geografie [Evans 2008: 63].

Cílem článku je poskytnout přehled o vývoji přístupů ke konceptualizaci venkova v souvislosti s proměnou rurálních studií. Autor v tomto ohledu vychází z britských rurálních studií a především pak z rurální geografie, jež bývá vysoce oceňována pro bohatství svých teoretických přístupů (odvozených především z adopce konceptů spojených s kulturním obratem), otevřenost vůči jiným sociálním vědám [Kurtz, Craig 2009: 377] a kvalitativním technikám výzkumu [Woods 2010: 839].

Přehled těchto přístupů je započat v moderním období rurální geografie charakterizovaném tzv. funkčními definicemi založenými na kvantitativní metodologii či na zidealizovaných představách o venkovských a městských komunitách resp. společnostech. Následně je představena definice venkova jako lokality, která vychází z politickoekonomických přístupů. Postmoderní přístupy k definici venkova odráží kulturní obrat v rurální geografii a přináší posun od materiálních definic venkova k definicím imaginárním, kdy je venkov definován jako sociální reprezentace. Jako reakce na „fetišizaci“ imaginárních venkovů přinesených právě postmoderními směry jsou vyvíjeny „hybridní“ přístupy k venkovu, které předpokládají, že imaginární a materiální definice venkova jsou vzájemně propletené prostřednictvím třetí dimenze – praktikovaného venkova. Pro lepší pochopení jednotlivých definic venkova je vysvětlen také koncept pojetí prostoru, ze kterého vychází – prostor tedy v souvislostech výše nastíněných definic může být pojímán jako absolutní, relativní, imaginární a relační.

Funkční definice venkova

Funkční definice venkova (označení používá Cloke [2006]) vycházejí z jedné z nejstarších a nejvýznamnějších binární relací užívaných jak v akademickém prostředí, tak i laickou veřejností – z relace města a venkova [Woods 2011: 3]. Takové vnímání životního prostředí člověka je základem pro formování tzv. rurálně-urbánní dichotomie, která, ač později zmírněná tzv. urbánně-rurálním kontinuem, ovlivňuje myšlení rurálních badatelů dodnes. Venkov v tomto pojetí je vymezen jako to, co leží za hranicemi města [Kurtz, Craig 2009: 378].

Tento způsob pojetí venkova vychází z absolutního či relativního pojetí prostoru. V rámci konceptu absolutního prostoru je prostor vnímán jako určitá nádoba či krabice, v rámci které se vyskytují nejrůznější objekty a probíhají různé události [Elden 2009: 262]. Takový prostor je pouhým abstraktním rámcem,

má svou strukturu [Harvey (1973) 2009: 13], kterou je možno vyjádřit geometric-kou dvou či trojrozměrnou souřadnicovou soustavou, na základě které je možno lokalizovat jednotlivé objekty či měřit výskyt jednotlivých jevů v něm. Takové pojetí prostoru je typické pro moderní vědu [Elden 2009: 262], resp. i pro moderní rurální studia, která jsou typická užíváním urbánně-rurální dichotomie silně zjednodušující prostor do dvou entit. Prostory města a venkova jsou vnímány jako striktně oddělené nádoby, v rámci kterých se nachází jednotlivé venkovské či městské znaky. Venkovský prostor tak je v tomto pojetí oproti městskému typický následujícími funkčními elementy [Cloe 2006: 20]:

- dominancí extenzivního využití půdy (zemědělství a lesnictví),
- malými sídly, jejichž tvář určuje silný vztah budov s extenzivně využívanou krajinou (hospodářské budovy) a která jsou svými obyvateli považována za venkovská,
- způsobem života, který je charakterizovatelný soudržností tamního obyvatelstva, úctou ke krajině a specifickou morálkou.

Moderní rurální studia ve svých počátcích jsou charakteristická silně empirickou povahou. Antropologové a sociologové oproti geografům více preferovali etnografické přístupy, zatímco geografové pozitivistické přístupy. Přístupy obou skupin vědců k definici venkova se lišily i měřítkem studia. Zatímco geografové studovali venkov z pohledu vyšších měřítek (národní či regionální), sociologové a především antropologové preferovali komunitní studie [Panelli 2006: 68].

Deskriptivní definice venkova

Co se týče prvních dvou funkčních elementů venkova – extenzivně využívaná krajina a malá sídla –, definice od nich odvozené jsou založené na jejich pozorovatelné, a tedy i měřitelné povaze. Z tohoto důvodu je můžeme označit jako deskriptivní definice venkova dle pojetí Halfacreeho [1993]. Typickým příkladem takových definic je užití počtu obyvatel jako kritéria pro vymezení venkovských sídel. V Česku se pro označení dané obce jako venkovské používá hranice 2000 obyvatel, v souvislosti s novým zákonem o obcích se však stále více prosazuje populační hranice 3000 obyvatel. Další možností je také vymezení venkovskou obcí dle kritéria hustoty zalidnění, které používá například OECD či EUROSTAT, či dle správního statutu, kdy venkovské obce jsou ty obce, které nemají statut města. Deskriptivní definice venkova dominují v případech, kdy je nutné pojmut rozsáhlé území. V praxi rurální geografie jsou pak výsledkem takových přístupů k vymezení venkova mapy či kartogramy, kdy venkov je to, co disponuje určitými znaky vnímanými jako venkovské, zatímco městu tyto znaky chybí. Výběr jednotlivých ukazatelů pro vymezení venkovských oblastí se pak liší od účelu dané studie.

Ač se tyto metody definice venkova jeví díky užití statistických dat na první pohled jako objektivní, uvnitř jsou vysoce subjektivní tím, jak autor takové klasi-

fikace venkovského prostoru konstruuje. Zprvé, je zde problém, jaké proměnné (statistické ukazatele) pro definici venkova zvolit, zadruhé, v případě konstrukce syntetického ukazatel pro definici venkova autor jednotlivým ukazatelům přiřazuje různý význam (váhy), a zatřetí, prahové hodnoty jsou nastavovány tak, aby odpovídaly primární autorově představě o tom, kde daný typ venkova leží [Halfacree 1993: 24]. Právě v posledním bodě spočívá nejzásadnější kritika tohoto typu definice venkova. Přídavné jméno „deskriptivní“ korektně označuje podstatu těchto definic – deskriptivní přístupy totiž venkov nedefinují, ale pouze popisují. Důvodem pro toto tvrzení je to, že statistické ukazatele jsou používány pro to, aby reprezentovaly autorovu ideu o tom, kde leží venkov, namísto aby bylo zjištěno, co vedlo autora k tomu, že dané kritérium považoval za vhodné pro reprezentaci venkova samotného [ibid.]. V praktickém pohledu však nelze hodnotit vymezení venkova na základě deskriptivních definic pouze negativně; určitý význam má takové pojetí venkova v absolutním prostoru jako analytický a klasifikační rámec, který nám dovoluje zkoumat prostorové rozmístění objektů a jevů. Výsledky takové analýzy či klasifikace by však neměly být brány jako konečný výsledek zkoumání otázky, co je či není venkovské.

Sociokulturní definice

Poslední ze tří základních funkčních elementů venkova – specifický způsob života venkovanů – byl zkoumán především z pohledu sociologů a antropologů. Tyto sociokulturní definice venkova [Halfacree 1993] jsou založeny na předpokladu, že rozdílná životní prostředí člověka produkují i rozdílné vzorce jeho chování. Předpokládaný rozdíl je v tomto případě dán odlišnými sociálními vztahy v rámci městské a venkovské společnosti. Tönnies [citován in Harris 2001] ke konci 19. století vymezil koncepty *Gemeinschaft* (kterým popisoval komunitu jako sociální uskupení ovládané silnými sociálními interakcemi a silným pocitem sounáležitosti) a *Gesellschaft* (jako společnost založenou na individualismu, kdy kolektivní jednání a soudržnost přetrvávají do té doby, dokud podporují individuální cíle jedince). Samotný Tönnies nepoužíval výše zmíněné koncepty pro odlišení městské a venkovské společnosti – to až později učinili ve svých studiích rurální sociologové a geografové, pro které Tönniesovo dílo představovalo značnou inspiraci [Woods 2011: 164]. Wirth [1938], ač se ve svém příspěvku soustředil především na městský způsob života, nepřímou vymezuje i venkovský způsob života – mj. jako stabilní, odehrávající se ve stratifikované společnosti se silnými interakcemi v rámci venkovských komunit, kde lidé vstupují do kontaktu při různých příležitostech a v různých aspektech každodenního života.

Především práce Tönniese se stala výchozím bodem pro velké množství komunitních studií, které vznikly ve Spojeném království a v Severní Americe v druhé polovině minulého století, nicméně od 60. let byly tyto práce stále více kritizovány pro svůj deskriptivní a nevědecký charakter [Panelli 2006: 68]. Přesto však jejich vliv přetrvává i dodnes – např. Majerová [2005] uvádí, že ze sociolo-

gického pohledu je možno venkov vymezit jiným způsobem života, než je život ve městě. Podobně Perlín [1999: 90] se domnívá, že jedním z možných hledisek pro vymezení venkovského sídla je také existence „mnohem užších sociálních kontaktů mezi jednotlivými obyvateli sídla, kde existuje dlouhodobá neformální sociální kontrola a participace“.

Problém tohoto typu definic může být (kromě tendence k výrazně zjednodušujícímu pojetí prostoru v rámci rurálně-urbánní dichotomie) viděn ve dvou aspektech – v jejich idylickém charakteru a častých sklonech k prostorovému (environmentálnímu) determinismu. Co se týče prvního bodu kritiky, idylické vnímání venkova má dlouhou historii – romantizující pastorální tradici v literatuře západního světa nastartovaly již Theokritovy bukolické idyly z 3. století před naším letopočtem [Woods 2011: 17]. Úkolem vědců zabývajících se venkovem by však mělo být toto idylické vnímání venkova uvádět na správnou míru za účelem nepřehlížení skutečných problémů venkova. Koncept geografického determinismu byl odmítnut nejen z pohledu rurální geografie z toho důvodu, že přisuzuje fyzickému prostředí hlavní strukturující vliv na chování člověka [Halfacree 1993: 25] a že sociální vztahy hrají v tomto ohledu až sekundární roli.

Především od druhé poloviny minulého století jsou venkovské oblasti stále více prostupovány městskými vlivy šířenými nejprve prostřednictvím suburbanizace a následně kontraurbanizace. To mělo za následek to, že funkční definice venkova a indikátory, které tyto definice používaly, se postupem času staly nedostatečnými pro identifikaci toho, kde venkovské oblasti leží a co znamená ruralita [Cloeke 1997: 368].

Jako reakce na toto rozmazávání původně ostré hranice mezi městským a venkovským prostředím se stále více prosazoval koncept rurálně-urbánního kontinua, který předpokládá postupný nárůst intenzity venkovských znaků na ose město–venkov ve směru od města. Tento koncept je používán jednak jako klasifikační nástroj, jednak také jako nástroj pro hodnocení rozvoje [Halfacree 1993: 25]. Toto pojetí souvisí s relativním pojetím prostoru, kdy základní charakteristikou relativního prostoru je vzdálenost mezi objekty, nikoli jejich rozmístění bez ohledu na další objekty. Ta může být měřena dopravními náklady, časem, kilometry, cenou za minutu volání, ale také vnímanou vzdáleností mezi různými objekty [Holt-Jensen 2009: 118].

Na základě rurálně-urbánního kontinua jsou v rámci rurálněgeografického výzkumu především vytvářeny typologie venkovského prostoru, přičemž naprostá většina z těchto typologií vychází ze statistických dat. Tyto typologie tedy předpokládají diferenciaci venkovského prostoru odvozenou od geometrické či časové vzdálenosti venkovského sídla od města. Častým výsledkem takového pojetí je vymezení dvou venkovských zón stojících na obou koncích rurálně-urbánního kontinua, tedy suburbánních a periferních venkovských oblastí, mezi kterými se nachází mezilehlé či přechodné zóny.

Takové vnímání venkovských oblastí pak prostupuje jak evropským, tak i národním plánovacím diskurzem rozvoje venkova – viz např. *Strategie regionál-*

ního rozvoje České republiky [Ministerstvo pro místní rozvoj ČR 2006]. Index rurality na bázi syntetického ukazatele s předpokladem existence rurálně-urbánního kontinua konstruuji Cloke [1977], resp. Cloke, Edwards [1986]. V českých podmínkách Vobecká [2009] vytváří typologii obcí na základě dojížděky zaměstnaných za prací do definovaného centra, kdy ty obce, ze kterých vyjíždí za prací do centra méně než jedna třetina zaměstnaných, jsou označovány jako venkovské.

Výše zmíněné deskriptivní typologie venkovského prostoru neprokázaly existenci rurálně-urbánního kontinua – v mnohých případech v rámci jednotlivých výzkumů na městské oblasti navazovaly extrémní venkovské oblasti [viz např. Cloke 1977: 43–44], aniž by je oddělovala jakási přechodná zóna. To dokazuje, že existují četné lokální vlivy, které na rozložení indikátorů rurality mají větší vliv než pouhá geometrická či časová vzdálenost od měst. I v případě předpokladu existence rurálně-urbánního kontinua v sociokulturním prostředí venkovských oblastí vyvstala jeho značná kritika. Sociologické charakteristiky daného místa nemohou být odvozeny jen prostým „vyčtením“ z jeho polohy vůči městu. Britští autoři identifikovali společenství či komunity s rurálními parametry ve městech a naopak „kapsy“ městských komunit ve venkovských oblastech [viz Halfacree 1993: 25].

Definice venkova jako lokality

Významný přechod v rurálních studiích a v přístupech k vymezení venkova naznačuje definice venkova jako lokality. Základním koncepčním rámcem u tohoto typu definic není jako u předešlého typu definic pozitivismus, nýbrž kritický realismus, později obohacený i o poststrukturální přístupy [Peet, Thrift 1989]. Vůči výše zmíněným přístupům jsou tyto definice charakteristické tím, že opouští koncepty urbánně-rurální dichotomie či kontinua. Pokouší se totiž definovat venkovský prostor *per se*, a nikoli jen ve vztahu k městskému prostoru. Tyto definice jsou odvozeny od politickoeconomických přístupů vycházejících z neomarxistické strukturalistické teorie. Tyto přístupy se od 80. let stále silněji prosazovaly především v britské rurální geografii a sociologii, které dodnes, společně s postmoderními přístupy, britským rurálním studiím dominují [Woods 2009: 436].

Politickoeconomické přístupy jsou dominantním směrem kritických rurálních studií, jejichž vzestup byl vyvolán mj. růstem neoliberalizačních tendencí v řízení některých států [Kurtz, Craig 2009: 379]. Tyto přístupy neanalyzují ekonomiku na základě zájmu jedince – tedy nezávisle na dalších proměnných, nýbrž ji hodnotí v rámci jejího sociálního a politického kontextu. Zabývá se nejen směnou komodit na trhu, ale také, a především, produkcí a distribucí bohatství jednak z geografického pohledu, jednak z pohledu jednotlivých sociálních skupin [Mackinnon, Cumbers 2007: 14]. Funkce státu v rámci redistribuce bohatství ve společnosti pak není vnímána jako neutrální, naopak, stát je důležitým činitelem

při tvorbě vhodných podmínek pro akumulaci kapitálu u jednotlivých skupin společnosti [Woods 2005: 23–24].

Britští geografové si v 80. letech minulého století uvědomovali, že venkovský prostor je kvůli proměnám zemědělství a rostoucí kontraurbanizaci stále více diferencovaný, komplikovaný a sociálně rozmanitý, že pro něj nelze vytvořit jednu univerzální definici. Proto se zaměřili na měřítko řádovostně nižší – na lokality. Zmenšení měřítka výzkumu bylo nutné, neboť vědci vnímali, že individuální místa nejsou jen produktem širších kauzálních sil vytvářených strukturami, které vznikají např. na národní či globální úrovni. Naopak, tato místa – lokality – jsou díky svým aktérům a jejich schopnostem vlastním vyjádřením místních struktur a kauzálních sil. Koncept lokalit navíc dovoluje jejich relativní otevřenost vůči vnějším vlivům, což se ukázalo jako nutnost v době rostoucí globální integrace. Např. Murdoch a Marsden [1994: 377] konceptualizovali lokalitu pro účely svého příspěvku jako „prostor, který je konstituován množstvím rozdílných skupin nebo sítí vztahů, které přesahují různá měřítka a vzdálenosti. Takto vznikají spojení nej-různějších druhů, která mají různý vliv (*na utváření lokalit* – pozn. autora).“

Jako takové jsou lokality definovány na základě tzv. relačního přístupu k prostoru, kdy prostor je výsledkem nejrůznějších sítí, propojení, toků a mobility, které konstruují prostor [Woods 2011: 40]. Jako takový je prostor produktem sociální činnosti, ale zároveň je také nástrojem myšlení a sociální akce. Myšlení a akce (praktiky) se v takovém prostoru odehrávají také s ohledem na fyzické překážky a sociální normy [Lefèbvre (1974) 1991]. Proto je prostor neustále proměnlivý, neustále konstruovaný, plovoucí v čase. Prostor je tak produktem společnosti, vzniká každodenním jednáním jedince. Jako takový je prostor proměnný v čase, nemá řád, protože zahrnuje celou multiplicitu jinak konstruovaných prostorů [Gregory 2009: 708]. Proto je nemožné jeho podstatu zachytit pomocí měřitelných charakteristik a statistických ukazatelů, tak jako tomu bylo v případě absolutního prostoru. Procesy se dle relačního konceptu nevyskytují v prostoru právě proto, že oni samy prostor vytváří [Harvey 2006: 273].

Rurální geografové se domnívali, že by venkov mohl být definován právě jako lokalita – tedy že je konstruován specifickými sociálními, ekonomickými či politickými procesy, které jej činí „venkovským“. Hlavním předpokladem venkovské lokality by tedy dle Hoggarta [1990: 248] měla být zaprvé existence kauzálních sil, které jsou organizovány či generovány na místní úrovni (aby tak daná lokalita mohla mít své specifické rysy, kterými by se odlišovala vůči jiným), a zadruhé to, že tyto síly jsou rozdílné pro venkovské a městské prostředí. Podobně Halfacree [1993: 28] tvrdí, že venkovské lokality „aby byly rozpoznány a studovány jako zvláštní kategorie, musí být přesně definováno to, co je činí venkovskými“. Oba autoři však byli skeptičtí k tomu, že takové síly či znaky existují, proto Hoggart dokonce navrhuje termín „rurální“ opustit jako příliš obecný: „Široká kategorie ‚venkova‘ je matoucí, ať už je jejím účelem popis, nebo teoretické pojednání, protože intrarurální rozdíly mohou být enormní a podobnosti mezi venkovem a městy malé.“ [Hoggart 1990: 245]

Existence venkovské lokality jako specifické kombinace místních procesů, které ji činí venkovskou, tak byla zavržena [Cloke 2006: 21]. Neexistují totiž sociální, ekonomické či politické procesy přeměny venkovských či městských oblastí, které by byly specifické jen pro jednu z těchto oblastí (avšak některé z těchto procesů mohou být odlišně manifestovány v obou oblastech – například v případě poskytování veřejných služeb, které je obtížnější v řídce osídlených venkovských oblastech [Moseley 1980: 27]). Místo toho jsou městské i venkovské lokality výsledkem odlišných konstelací místních a nadmístních sociálních a ekonomických procesů.

I přesto, že venkov jako specifická analytická jednotka výzkumu v politickoekonomických přístupech de facto neexistuje, význam lokalit je v rurálních studiích neustále potvrzován. Je to spojení postmoderních přístupů se studiem lokalit, které způsobilo to, že dodnes je termín lokalita v britské rurálněgeografické literatuře používán (viz dále hybridní definice venkova).

Venkov jako sociální reprezentace

Jak již bylo řečeno, politickoekonomické přístupy představovaly velký impuls pro rozvoj rurálních studií od 80. let, od 90. let je další teoretický rozvoj rurálních studií spojován s kulturním obratem, který do teoreticko-metodologického rámce rurálních studií přináší postmoderní či poststrukturální myšlení [Cloke 2006: 21]. Postmoderní definice venkova vychází z konceptu vnímaného prostoru dle Wardengy [2002], kdy prostory jsou pojímány jako kategorie vnímání. Jedinci svým vnímáním připisují prostorovým pojmům odlišné významy a tímto také k těmto prostorům odlišně přistupují. Z tohoto důvodu tak nemůže existovat jedna objektivní a univerzální definice venkovského prostoru.

Jak bylo zmíněno výše, v rámci politickoekonomických přístupů venkov jako jasně vymezená kategorie prostoru neexistuje, protože jej nedefinují specifické procesy, které by měly ryze venkovský charakter. To uznávají i Cloke a Goodwin [1992: 321–322], britští geografové však tvrdí: „Nicméně, lidé, řekněme podnikatelé, obyvatelé venkova a rekreanti, stále činí svá rozhodnutí s ohledem na svůj určitý imaginární koncept ‚venkova‘ a připisují jim behaviorální validitu konceptu rurality, jenž spočívá na sociální produkci významů.“ Význam venkova tedy dle těchto autorů kromě materiálního prostoru spočívá také v jeho imaginární podstatě – tedy pokud nějaký venkov existuje, tak je to ten, který je v našich myšlenkách, nikoli ten materiální [Bell 2007: 402].

Byly to právě postmoderní přístupy, které umožnily zabývat se touto imaginární stránkou venkovského prostoru prostřednictvím konceptu sociální reprezentace. Belgický rurální sociolog Mormont [1990] je průkopníkem myšlenky venkova jako sociální reprezentace. Mormont se domnívá, že místo venkovského prostoru, který je materiálně definovaný, je třeba o venkovu přemýšlet jako o imaginativních sociálních prostorech. Otázkou tedy je, jak si lidé zdůvodňují (kon-

struují) venkov či znaky, které mu přisuzují – jak si formují svou ruralitu. Ruralitu je dle něj třeba chápat jako výstup imaginace subjektu vnímání a právě tato imaginace by měla být hlavním předmětem studie rurální sociologie: „Venkov je kategorie myslí. (...) venkov je kategorie, kterou každá společnost užívá a rekonstruuje, a právě tato sociální konstrukce, se všemi svými důsledky, definuje objekt studia sociologie venkova.“ [Mormont 1990: 40–41]

Halfacree [1993: 29] návrh Hoggarta [1990] na opuštění užívání pojmu venkov ve výzkumu odmítá a rozvádí myšlenku Mormonta. Venkov je dle něj třeba vnímat jako sociální reprezentaci, kterou lidé používají, aby mohli pojmenovat objekty vnímání každodenní reality, na které musí nějakým způsobem reagovat. Význam venkova tedy spočívá ve sféře sociálních, kulturních a morálních hodnot, které jsou spojeny s ruralitou, venkovskými prostory a venkovským životem [Cloke 2006: 21]. Je to právě imaginární svět, kde přetrvávají významné rozdíly mezi venkovem a městem a kde tak existuje i ostrá hranice mezi oběma objekty vnímání, zatímco ve fyzickém světě je hranice mezi městem a venkovem stále nejasnější a rozmazanější [ibid.: 19].

Jaké implikace měla definice venkova jako sociální konstrukce pro rurálněgeografický výzkum? Rurální geografové začali zkoumat, co nebo jaké znaky vedou lidi k tomu, aby o určitém území, sídle, domu či předmětu říkali, že je venkovem či venkovským. Pokoušeli se odhalit, jakou ruralitu má daný jedinec na mysli a jak tento daný obraz přetváří do každodenního chování [Woods 2005]. Reprezentace venkova ve svých nositelích mohou vznikat nejrůznějšími způsoby – ať už každodenní (obyvatelé venkovských sídel), tak i občasnou (rekreanti) zkušeností s životem na venkově. Svou reprezentaci venkova si však v extrémním případě vytvářejí i ti jedinci z města, kteří venkov znají např. pouze z médií, prostřednictvím kterých mohou konstruovat svůj obraz venkova, který však není zakotven v určité konkrétní lokalitě, nýbrž jaksí „plave“ v prostoru. Cloke [2006: 22] označil tento jev pojmem *virtuální ruralita*. Imaginární venkov se tak může významně vzdalovat od „hmatatelného“ materiálního venkova; v tomto případě mluví Murdoch a Pratt [1993] o *postruralitě*, kdy existuje mnoho venkovů, avšak tyto venkovy nejsou vyjádřeny materiálně jako v moderním období rurální geografie, nýbrž imaginárně. Venkov tak nemůže být pojímán jako jednotný prostor, nýbrž jako multiplicita sociálních prostorů, které překrývají stejné území [Cloke 1996: 435].

Integrace humanistických, postmoderních a poststrukturalistických přístupů do rurální geografie vedla k tzv. kulturnímu obratu, za kterého britská rurální geografie zažívá zmrtvýchvstání a velký boom [Cloke 1997]. Definice venkova jako sociálního konstruktu byla brzy akceptována rurálními výzkumníky uznávajícími postmoderní směry (v české literatuře poprvé Blažkem [1998], který pojem venkov označuje jako sociálně ekologický konstrukt), což vyvolalo silnou aktivitu ve výzkumu nejrůznějších sociálních reprezentací venkova, resp. rurality. V polovině devadesátých let tak bylo typickou otázkou rurálních studií kromě toho, jak jsou jednotlivé rurality konstruovány, také jak se rurality liší prostorově

[např. Halfacree 1995] i v rámci jednotlivých sociálních skupin (především pak těch, které byly v moderní rurální geografii opomíjeny [např. Valentine 1997; Walker 2002]). Další výzkumnou otázkou byla také otázka vztahu vědeckého a laického diskurzu definice venkova [např. Jones 1995]. Největší pozornost však byla pravděpodobně věnována studiu tzv. *rurální idylly* [např. Cloke 1997; Matthews et al. 2000; Bell 2006] a jejímu vlivu na strukturaci venkovského prostoru [např. van Dam, Heins, Elbersen 2002]; v tomto směru byl zkoumán také obraz venkova v médiích a jejich role při formování vnímání venkova [např. Phillips, Fish, Agg 2001].

Imaginární, praktikovaný a materiální venkov

Kritika protikladného vztahu materiálního a imaginárního venkova

Definice venkova jako sociální konstrukce vyvolala bouřlivou vědeckou diskuzi mezi zastánci materiální a imaginární definice venkova, která trvá dodnes. Zastánci materiální definice venkova vychází z pozitivistických či z politicko-ekonomických přístupů (kdy v druhém případě definují venkov jako lokalitu), zatímco příznivci definice venkova jako sociální konstrukce čerpají z postmoderních přístupů. Ve druhé polovině 90. let materiální venkovský prostor ustoupil v diskuzi britské rurální geografie do pozadí. Vypadalo to, jakoby se imaginativní pojetí venkova v britských rurálních studiích snažilo definitivně vytlačit svého „materiálního rivala“ z metodologie postmoderní rurální geografie [Bell 2007: 410]. Samotný kulturní obrat a preference imaginárních definic venkova v rurální geografii se však neobešel bez kritiky. Cloke [2006: 22] formuloval čtyři základní body kritiky kulturního obratu v rurálních studiích, z nichž je pro účely tohoto článku důležitý především fakt, že kulturní obrat vedl k dematerializaci sociálních věd prostřednictvím opomíjení důležitosti studia materiálního světa. Podobnou kritiku zmiňuje i Halfacree [2006] či Bell [2007].

Důkladně problematiku materiálních a imaginárních přístupů ke studiu venkova rozebral americký sociolog Michael Bell [2007] ve svém příspěvku *The Two-ness of Rural Life and the Ends of Rural Scholarship*. Tento článek si zaslouží zvýšenou pozornost z důvodu ojedinělého pokusu o komparaci materiálních přístupů k definici venkova (který nazývá „první venkov“) s definicí venkova jako sociální konstrukce („druhý venkov“). Bell oba venkovy na různých místech článku charakterizuje v kontrastních bodech. Některé body nastíněné v Tabulce 1 jsou zmíněné výše v článku, věnujme se proto těm dosud nediskutovaným.

Materiální venkov je často záležitostí vědeckého, plánovacího či politického diskurzu, kdy vystupuje jako „odosobněný“ materiální prostor, o kterém je nejčastěji pojednáváno z pohledu sociálního, ekonomického či environmentálního. Druhý venkov je naopak spíše prostorem duše, prostorem svázaným emočním vztahem s určitým místem, proto v tomto směru dominují aspekty kultury. Zatímco první venkov dle Bella ztrácí působením prostorové dekoncentrace

Tabulka 1. První (materiální) a druhý (imaginární) venkov dle Bella [2007]

	První venkov	Druhý venkov
Studium venkovů	materiální	imaginární
	modernismus	postmodernismus
	prostor	místo
	věc	duše
	životní prostředí a ekonomie	kultura
Vztah města a venkova	ohraničený – prostorově vymezený vůči městu	neohraničený – plovoucí v prostoru
	ubývající význam	rostoucí význam
Mýty a fakta	záležitost pouze venkovského obyvatelstva	záležitost všech obyvatel
	obrana před vlivy města	spojení (partnerství) s městem

Zdroj: Bell [2007], vlastní úprava.

obyvatel z měst, a tedy i městských prvků na významu (rozvoj suburbanizace), význam druhého venkova v mysli společnosti či v médiích roste (což se právě zrcadlí v rostoucím zájmu o bydlení ve venkovských oblastech, dále také v rozvoji rekreace, růstu environmentalismu ve společnosti a uvědomění o kvalitě a původu potravin aj.). Tím, že imaginární venkovský prostor je „plovoucí“, tedy zasahující i do měst, nemůže být politika venkova záležitostí jen venkovského obyvatelstva a území (tj. rozvojové projekty by neměly být lokalizovány pouze na venkovském území), nýbrž musí být záležitostí také obyvatelstva měst, obzvláště když přihlídneme k rostoucí rekreační funkci venkova. Pro rozvoj takového venkova tedy není možné zastávat defenzivní strategii (tedy obranu tradičního venkova před moderním způsobem života ve městech), nýbrž je třeba usilovat o určité formy spolupráce s městy (je nutné podporovat také integrované projekty založené na partnerství města a venkova – např. farmářské trhy).

Jádro výše nastíněného článku Bella [2007] spočívá ve vytvoření tzv. *rural plural* – plurálního venkova jako kombinace, hybrida obou výše zmíněných venkovů. Bell argumentuje, že by bylo chybou, kdybychom vnímali oba venkovy odděleně, protože jednání jedince má materiální dopady, ze kterých se odvíjí podněty pro jeho další jednání. Podobně Cloke se domnívá, že se „... zdá být přínosné propojit dohromady materiální a imaginativní koncepty venkovského prostoru prostřednictvím jejich průsečíku v určitých praktikách (které formují venkovský prostor – pozn. autora). Spíše než snažit se pochopit materiální, imaginární a praktikované rurality jako něco odděleného, je možné – nebo spíše nutné – pojímat je jako vnitřně a dynamicky provázané.“ [Cloke 2006: 24]

Hybridní definice venkova

Britský geograf Keith Halfacree [2004, 2006, 2007] se pokusil sestavit model venkovského prostoru, který by zahrnul jak imaginární složku venkova, tak i materiální. Určité spojení mezi nimi tvoří právě praktikovaná složka zmiňovaná Clokem [2006] v přímé citaci v předchozím odstavci. Halfacree při konstrukci svého modelu vychází z tzv. konceptuální triády prostoru, z trojitého chápání prostoru Henriho Lefèbvra [(1974) 1991], který prostor definoval jako koncipovaný (zamýšlený), vnímaný a žitý zároveň. Ačkoli koncept byl původně určen pro město, jeho univerzálnost nebrání jeho aplikaci na venkov. Lefèbvre postavil svůj model na tzv. relačním přístupu k prostoru, který nepřímě také pomáhal konceptualizovat.

Dle Lefèbvreho pojetí sestává prostor ze tří složek, přičemž všechny tři složky modelu jsou navzájem provázané, komplementární a dohromady tak vytváří celou totalitu prostoru. Halfacree [2004, 2006, 2007] tento model na venkovský prostor aplikoval následovně.

Prostorové praktiky (vnímaný prostor) – jde o materiální fyzický prostor (proto taky může být vnímán) konstruovaný každodenními praktikami. V pojetí Halfacreeho tento prostor představují *venkovské lokality*, které jsou formovány praktikami vnímanými jako venkovské. I přes kritiku konceptu lokalit nastíněnou výše v článku tak nacházejí lokality v tomto modelu opět uplatnění – specifické venkovské procesy, které jsou předpokladem pro existenci venkovských lokalit a zároveň je formují, sice neexistují, avšak některé procesy mohou mít výrazně venkovské pozadí, vznikají a probíhají na základě specifity toho, co každý z nás označuje jako „venkovské“ [Cloke, Goodwin 1992: 321–322]. Právě ve spojení s postmoderními přístupy k venkovu, s definicí venkova jako sociální reprezentace, nabývá koncept lokalit při studiu venkova opět na významu. Tím, co pak přenáší jednotlivé reprezentace venkova do materiálního prostoru venkovských lokalit, jsou právě každodenní praktiky jednotlivců, kteří svým konáním formují podobu venkovských oblastí a jejich ruralitu. Ruralitu dané lokality tedy konstruujeme našimi každodenními praktikami, které mohou mít více či méně rurální charakter. Příkladem takových venkovských praktik může být např. spolková činnost posilující lokální komunity, zemědělské praktiky či venkovský turismus [Woods 2010: 837–838].²

Reprezentace prostoru (koncipovaný prostor) – je imaginární prostor koncipovaný především těmi, kdo disponují mocí, tedy politickými a ekonomickými elitami, vědci a plánovači. Tito aktéři se snaží přenést a prosadit své myšlenky, své cíle a své zájmy do celého prostoru prostřednictvím například plánů, map či zákonů. Halfacree tento prostor ve svém modelu pojímá jako *formální reprezentaci venkova*.

² Právě studium „venkovských“ praktik je v současnosti jedním z významných témat rurálních studií [viz např. Edensor 2006; Carolan 2008; Woods 2010] – je tak možno zaznamenat určitý posun v rurálních studiích od „sociální konstrukce venkovské lokality k lokálně konstruovanému společenství“ [Gray 2000: 30].

Prostory reprezentací (žítý prostor) – je prostor na rozmezí materiálního a imaginárního. V tomto prostoru žijí aktéři, kteří jsou podřízeni těm, kteří koncipují prostor, a tito aktéři se snaží určitým způsobem reagovat na tyto koncipované představy. Aktéři tohoto prostoru si vytvářejí svůj vlastní prostor za účelem uspokojení svých potřeb – to může být více či méně v rozporu s představami aktérů koncipovaného prostoru. Tato složka modelu je ze všech tří složek nejméně koherentní a nejvíce různorodá, protože je tvořena celým spektrem reprezentací „obyčejného“ obyvatelstva, které jsou reprodukovány v jejich každodenním životě. Žítý prostor znamená prostor, do kterého vstupují ustálené vzorce chování, emoce a významy, které ovlivňují náš každodenní život. Halfacree tuto složku prostoru nazývá *každodenní životy venkova*.

Protože výše naznačeným způsobem je konstruován jak venkovský, tak i městský prostor, vyvstává zde otázka, co určuje rozdíl mezi venkovským a městským prostorem a jak? Halfacree [2006: 52] argumentuje, že aby dané místo získalo označení „venkovské“, je nutné, aby výše zmíněné tři prostorovosti v dané lokalitě převažovaly nad prostorovostmi městského charakteru. Zároveň musí být vztah mezi všemi třemi složkami venkovského prostoru vyvážený.

Hybridní definice venkova na příkladu socialistického Československa

Halfacree [2006] aplikuje Lefebvrův model na případ britského venkova, pro účely článku se však pokusme jej pro větší názornost a velice stručně aplikovat na podmínky českého venkova v období socialismu.³

Formální reprezentace venkova

V pojetí socialistického venkova, resp. socialistického hospodářství nemají ekonomické elity takový význam, neboť hlavní roli v ekonomice plní stát – jde tedy o koncepcí prostoru komunistických funkcionářů a jim podřízeného byrokratického aparátu, které formovaly venkovský prostor v tomto období. Co se týče hlavních formálních reprezentací, které formovaly venkovský prostor, žádné politiky zaměřené výhradně na venkov neexistovaly. Venkov však podléhal formálním reprezentacím formujícím celý prostor Československa, které byly více či méně aplikovány na tehdejší venkovský prostor. Označme si je tedy dle Hrušky [2013] jako:

- slovanský venkov,
- socialistický venkov,

³ Autor si vybírá toto období vývoje českého venkova z toho důvodu, že se domnívá, že vývoj venkova v období socialismu byl mnohem lépe zmapován (i retrospektivně) než současné postsocialistické období – z tohoto důvodu je proto lépe schopen dle Halfacreeho modelu analyzovat venkov tohoto období.

- venkov jako zdroj zemědělských produktů,
- venkov jako zásobárna pracovních sil,
- moderní venkov.

Výše specifikované formální reprezentace byly aplikovány celou řadou vládních dokumentů, směrnic či legislativou. Prvním poválečným cílem bylo oprostit pohraniční poválečný venkov od „německého živilu“ prostřednictvím Košického vládního programu a Benešových dekretů. I venkovské ekonomiky byly součástí vlny znárodnění, které postihlo jak služby na venkově, tak i drobné podniky zpracovatelského průmyslu. Spolu s kolektivizací zemědělství mělo výše uvedené vést ke vzniku beztřídní společnosti na venkově. Centrálně řízené hospodářství se projevuje snahou o rovnoměrnou distribuci zdrojů jak na úrovni jedince, tak i v prostoru celého státu – důsledkem je mj. užívání tzv. střediskové soustavy osídlení od 70. let. Dalším významným úkolem bylo zajistit potravinovou soběstačnost státu – tento požadavek opět zazněl v Košickém vládním programu –, k čemuž dle komunistických funkcionářů měla významně přispět kolektivizace zemědělství zakotvená v zákonu o jednotných zemědělských družstvech. Venkov je prezentován jako zdroj zemědělských produktů pro zpracovatelský průmysl. Z tohoto důvodu byla podporována industrializace zemědělství, přičemž zemědělskou modernizací uvolněná pracovní síla následně směřovala do průmyslu. I přesto si zemědělství v období socialismu uchovává svou centrální roli ve většině venkovských komunit (myšleno nejen z hlediska zaměstnanosti, ale především z pohledu jeho symbolického významu pro dané komunity). Modernizace venkova byla pro socialistický režim rovněž zásadní. Tato premisa komunistické ideologie je odvozena z Komunistického manifestu, kde Marx a Engels považují za nutné odstranit podstatné rozdíly mezi městem a venkovem [Slepička 1989], jak ve fyzické infrastruktuře, tak i ve způsobech myšlení tehdy vnímaných jako zpátečnických (zmiňují se o *tuposti venkovského života*).

Každodenní životy venkova

Do pohraničních oblastí postižených odsunem Němců přichází noví osídlenci. Jedná se o velice heterogenní skupinu obyvatel s různým sociálním statutem i etnickým původem. Důsledkem toho je střet mnoha odlišných reprezentací venkova, které vedly ke vzniku velice nestabilních venkovských komunit. V kombinaci s nedostatečnou základní občanskou vybaveností toto vedlo k vysoké míře zpětné emigrace ze sudetských oblastí. Avšak i soudržnost venkovských komunit ve vnitrozemí je především v 50. letech minulého století výrazně narušena probíhající kolektivizací zemědělství a znárodněním živností. Postupem času se zlepšují výkony státních statků i JZD, což vede k posílení jejich autoritativní pozice a dominanci v rámci života venkovských komunit [Kaplan 2012: 391–392]. Jejich činnost de facto nahrazuje činnost samosprávních orgánů. Jsou totiž klíčovými aktéry rozvoje vesnic – poskytují zaměstnání, podílejí se na kulturním životě venkovských komunit i výstavbě základní infrastruktury. Industrializace

zemědělství a rostoucí produktivita práce (a tedy i klesající počet pracovních míst v zemědělství) a preference práce v průmyslu před zemědělstvím vedla k pokračování urbanizačních tendencí v podobě rozsáhlé emigrace obyvatel do měst, resp. šíření životního stylu typického pro obyvatele měst na venkov prostřednictvím obyvatel dojíždějících za prací do měst. Na druhou stranu u části městského obyvatelstva se začíná projevovat určitá únava z modernizace, která vyvolává rozvoj chalupaření a chataření především v 60. a 70. letech. Snaha režimu o sociální modernizaci obyvatelstva venkova a jeho absolutní věrnost státu se projevila v útlaku tradičních venkovských autorit (kněží, významní sedláci) a potlačení činnosti vybraných vesnických spolků vnímaných jako potenciální hrozba pro vládnoucí režim.

Venkovské lokality

Poválečná proměna obyvatelstva v Sudetech se projevila chátráním opuštěného domovního fondu či církevních památek, část z nich však byla zachráněna rozvojem chalupaření. Vzhled venkovských sídel se diferencuje na základě jejich pozice v hierarchii střediskové soustavy osídlení. Sídla označovaná jako neperspektivní si zachovávají svůj tradiční ráz (právě podporovaný z velké části tradičními či idylickými reprezentacemi venkova ze strany chalupářů), zatímco ve střediskových obcích je investováno do výstavby tzv. bytovek, obchodních středisek, kulturních domů apod. Modernizace venkova se navíc projevuje v infuzi architektonických stylů pro lidové stavitelství netypických za účelem domnělého nahrazení zaostalé venkovské kultury nadřazenou kulturou městskou. Industrializace zemědělství za účelem maximalizace produkce se projevila např. scelováním polí, koncentrací rostlinné i živočišné výroby do velkokapacitních objektů zemědělské výroby. Kulturní akce na venkově s duchovním pozadím ztrácí svůj tradiční charakter (příkladem mohou být poutě, které se ve většině případů změnily v jakýsi svátek konzumu) či zcela mizí – to vše v zájmu sociální modernizace venkovského obyvatelstva.

Shrnutí

Odstavce výše se pokusily naznačit, jakým způsobem byl a je konstruován venkovský prostor. Při aplikaci výše zmíněného na podmínky socialistického venkova Česka lze tvrdit, že český venkov v období socialismu měl značně nesoudržný charakter (pokud v tomto směru bereme tradiční, resp. tzv. idylický venkov za referenční hodnotu ideálního stavu). Venkov, per se, neměl svou oporu (teď nemluvíme o zemědělství) v politickém diskurzu, neboť venkov byl v té době vnímán jako zaostalý. Cílem tehdy koncipovaných rozvojových politik bylo co nejvíce snížit rozdíly mezi městem a venkovem tzv. „přiblížením venkova městu“. Tento politický diskurz měl však podporu i u každodenních praktik venkovského obyvatelstva, které četnými představami a úpravami svých objektů

a přilehlých zahrad za účelem zvýšení obytného komfortu často vymazalo prvky tradičního lidového stavitelství. Infuze architektonických prvků typických pro město tak přeměnila stavební ráz vesnic dříve určený lidovým způsobem stavitelství. Zemědělství sice stále bylo centrálním bodem českého venkova, avšak způsob jeho praktikování odporoval tradičnímu charakteru venkova – industrializace produkce a podpora velkovýroby nejenže poškodila krajinný ráz venkova, ale prostřednictvím kolektivizace transformovala původní sociální strukturu vesnice, v rámci které měl klíčové postavení selský stav. Autorita církve, tradičního aktéra českého venkova, rovněž byla významně oslabena. Centralizované řízení venkovské společnosti i ekonomiky potlačovalo „... regionalizační aktivity, iniciativy, příp. hnutí, které vyvěraly z místní identity a zároveň by ji zpětně upevňovaly“ [Hudečková 1995: 453], čímž se smazávala lokální specifika.

V tomto ohledu je však nutné zdůraznit, že prostorové dopady těchto procesů však zdaleka nebyly rovnoměrné, a tak venkovské lokality, kam byly finanční prostředky (nositelé modernizace) investovány jen málo či v souladu s tradiční reprezentací venkova (při chalupaření), si alespoň z materiálního hlediska zachovaly svou ruralitu (silný venkovský charakter složky *venkovské lokality*), ač třeba odsunem obyvatel německého původu ztratily soudržnou venkovskou komunitu (oslabení míry rurality složky *každodenní životy venkova*). Na druhou stranu lokality se silnou tradiční kulturou opřenou o vyšší míru religiozity si mohly uchovat silnou nemateriální ruralitu, ač jejich materiální složka (kvůli modernizaci domovního fondu a scelování polí) ztratila na své ruralitě.

Závěr

Účelem článku bylo poskytnout přehled základních přístupů k definici či konceptualizaci venkovského prostoru v kontextu proměny rurálních studií. V kontextu pozitivistických rurálních studií bývá venkov definován v rámci absolutního či relativního prostoru, kdy je vnímán jako určitá krabice pro objekty, vztahy či jevy, jejichž kvantita či kvalita rozhoduje o tom, zda je dané území možno považovat za venkovské, či městské. Venkov je tedy definován v opozici vůči městu. V tomto ohledu se tedy jedná o definice funkční, které je možno rozdělit na definice deskriptivní a sociokulturní. Deskriptivní definice jsou typické pro studium území velkého rozsahu (proto jsou také především doménou geografů) a jejich základní nedostatek spočívá v tom, že neodhalují samotnou podstatu toho, co je venkov, nýbrž jen vymezují území, kde si autor dané definice lokalizuje svou představu o venkově [Halfacree 1993: 24]. Oproti tomu sociokulturní definice jsou typické pro studie zabývající se územím menšího rozsahu, např. v rámci komunitních studií (typických spíše pro sociologii a antropologii). Jejich kritika spočívá v jejich často idylickém pojetí a sklonech k environmentálnímu determinismu.

Důsledkem kritiky pozitivistických rurálních studií je postupné přijímání více kritických přístupů, což se od 80. let projevuje stále větší infiltrací rurálních

studií politickoekonomickými přístupy. Od tohoto období také dochází ke stále většímu „promíchávání“ jednotlivých disciplín tvořících rurální studia. Venkov již není definován v opozici vůči městu, nýbrž je zde snaha definovat jej jako samostatnou entitu, v čemž pomáhá přijetí relačního konceptu prostoru. Ač byly politickoekonomické přístupy mnohem více schopné kriticky analyzovat to, co se tehdy dělo především ve venkovském prostoru Spojeného království (kontraurbanizace a sociální rekonpozice venkovského obyvatelstva, rostoucí diferenciace venkovských oblastí), nebyly schopny odhalit specifitu toho, proč jsou dané venkovské oblasti označovány za venkovské.

Výrazný impuls ke studiu venkova přináší především postmoderní přístupy, které se v rurálních studiích prosazují od 90. let. Definování pojmu venkov jako sociální reprezentace, tedy jako kategorie myslí, kterou si zjednodušujeme chápání fyzického prostoru, odhalilo to, že v současnosti je ostrá hranice mezi městem a venkovem pouze v myšlení každého z nás, a nikoli ve fyzickém, materiálním prostoru [Cloke 2006: 19]. Postmoderní studia tak přinesla důraz na studium tohoto imaginárního prostoru, v rámci kterého se však postupně ztrácel význam materiálního prostoru, a to i přesto, že venkov jako sociální reprezentace je zákonitě produktem vnímání právě materiálního prostoru.

Z tohoto důvodu se při studiu venkova v poslední řadě prosazují hybridní přístupy k venkovu, které propojují onu materiální i imaginární ruralitu. Ono propojení je v rámci Halfacreeho [2006] pojetí zajištěno prostřednictvím tzv. praktikované složky venkovského prostoru, kdy jsou to právě naše každodenní praktiky, kterými jsou naše diskurzy rurality přenášeny do materiálního prostředí [Woods 2010: 836].

VLADAN HRUŠKA působí jako odborný asistent na katedře geografie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Ve svém výzkumu se zabývá především rurální geografii – konstrukcí venkovského prostoru a jeho přeměnami.

Literatura

- Bell, D. 2006. „Variations on the Rural Idyll.“ Pp. 149–160 in P. Cloke, P. Marsden, P. Mooney (eds.). *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, <http://dx.doi.org/10.4135/9781848608016.n10>.
- Bell, M. 2007. „The Two-ness of Rural Life and the Ends of Rural Scholarship.“ *Journal of Rural Studies* 23: 402–415, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.03.003>.
- Blažek, B. 1998. *Venkov, města, média*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Carolan, M. 2008. „More-than-representational Knowledge/s of the Countryside: How We Think as Bodies.“ *Sociologia Ruralis* 48: 408–421, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00458.x>.
- Cloke, P. 1977. „An Index of Rurality for England and Wales.“ *Regional Studies* 11: 31–46, <http://dx.doi.org/10.1080/09595237700185041>.

- Cloke, P. 1996. „Rural Life-Styles: Material Opportunity, Cultural Experience, and How Theory Can Undermine Policy.“ *Economic Geography* 72: 433–449, <http://dx.doi.org/10.2307/144523>.
- Cloke, P. 1997. „Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and ‘The Cultural Turn’.“ *Journal of Rural Studies* 13: 367–375, [http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(97\)00053-3](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(97)00053-3).
- Cloke, P. 2006. „Conceptualizing Rurality.“ Pp. 18–28 in P. Cloke, P. Marsden, P. Mooney (eds.). *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, <http://dx.doi.org/10.4135/9781848608016.n2>.
- Cloke, P., G. Edwards. 1986. „Rurality in England and Wales 1981: A Replication of the 1971 Index.“ *Regional Studies* 20: 289–306, <http://dx.doi.org/10.1080/09595238600185271>.
- Cloke, P., M. Goodwin. 1992. „Conceptualizing Countryside Change: From Post-fordism to Rural Structured Coherence.“ *Transactions of the Institute of British Geographers* 17: 321–336, <http://dx.doi.org/10.2307/622883>.
- van Dam, F., S. Heins, B. Elbersen. 2002. „Lay Discourses of the Rural and Stated and Revealed Preferences for Rural Living. Some Evidence of the Existence of a Rural Idyll in the Netherlands.“ *Journal of Rural Studies* 18: 461–476, [http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00035-9](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00035-9).
- Edensor, T. 2006. „Performing Rurality.“ Pp. 484–495 in P. Cloke, P. Marsden, P. Mooney (eds.). *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, <http://dx.doi.org/10.4135/9781848608016.n35>.
- Elden, S. 2009. „Space I.“ Pp. 262–267 in R. Kitchin, N. Thrift (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier, <http://dx.doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00320-5>.
- Evans, N. 2008. „Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring (Book Review).“ *Global Built Environment Review* 6 (3): 63–65.
- Gilbert, J. 1982. „Rural Theory: The Grounding of Rural Sociology.“ *Rural Sociology* 47: 609–633.
- Gray, J. 2000. „The Common Agricultural Policy and the Re-invention of the Rural in the European Community.“ *Sociologia Ruralis* 40: 30–52, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00130>.
- Gregory, D. 2009. „Space.“ Pp. 707–710 in D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M. Watts, S. Whatmore (eds.). *The Dictionary of Human Geography*. Chichester: Blackwell.
- Halfacree, K. 1993. „Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural.“ *Journal of Rural Studies* 9: 23–37, [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90003-3](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(93)90003-3).
- Halfacree, K. 1995. „Talking About Rurality: Social Representations of the Rural as Expressed by Residents of Six English Parishes.“ *Journal of Rural Studies* 11: 1–20, [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)00039-C](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(94)00039-C).
- Halfacree, K. 2004. „Rethinking Rurality.“ Pp. 285–304 in T. Champion, H. Graeme (eds.). *New Forms of Urbanization: Beyond the Urban-rural Dichotomy*. Aldershot: Ashgate.
- Halfacree, K. 2006. „Rural Space: Constructing a Three-fold Architecture.“ Pp. 44–62 in P. Cloke, P. Marsden, P. Mooney (eds.). *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, <http://dx.doi.org/10.4135/9781848608016.n4>.
- Halfacree, K. 2007. „Trial by Space for a ‘Radical Rural’: Introducing Alternative Localities, Representations and Lives.“ *Journal of Rural Studies* 23: 125–141, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.10.002>.
- Harris, J. (ed.). 2001. *Tönnies: Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harvey, D. 2006. „Space as a Keyword.“ Pp. 270–293 in N. Castree, D. Gregory (eds.).

- David Harvey: *A Critical Reader*. Malden: Blackwell Publishing, <http://dx.doi.org/10.1002/9780470773581.ch14>.
- Harvey, D. (1973) 2009. *Social Justice and the City*. Athens: The University of Georgia Press.
- Hoggart, K. 1990. „Let's Do Away with Rural.“ *Journal of Rural Studies* 6: 245–257, [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(90\)90079-N](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(90)90079-N).
- Holt-Jensen, A. 2009. *Geography, History and Concepts: a Student's Guide*. London: SAGE.
- Hruška, V. 2013. *Diferenciace venkovského prostoru na příkladu Moravskoslezského kraje*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Hudečková, H. 1995. „Privatizace v zemědělství a obnova venkova.“ *Sociologický časopis* 31: 449–462.
- Jones, O. 1995. „Lay Discourses of the Rural: Developments and Implications for Rural Studies.“ *Journal of Rural Studies* 11: 35–49, [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)00057-G](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(94)00057-G).
- Kaplan, K. 2012. *Proměny české společnosti, 1948–1960: Část druhá: venkov*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kurtz, M., V. Craig. 2009. „Constructing Rural Geographies in Publication.“ *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* [online] 8 (2) [cit. 9. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.acme-journal.org/vol8/Kurtz&Craig09.pdf>.
- Léfebvre, H. (1974) 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Mackinnon, D., A. Cumbers. 2007. *An Introduction to Economic Geography: Globalization, Uneven Development and Place*. Harlow: Pearson.
- Majerová, V. 2005. Teoretické přístupy k rozvoji venkova. Pp. 9–18 in V. Majerová (ed.). *Český venkov 2005 – Rozvoj venkovské společnosti*. Praha: ČZU, Provozní ekonomická fakulta, CREDIT.
- Matthews, H., M. Taylor, K. Sherwood, F. Tucker, M. Limb. 2000. „Growing-up in the Countryside: Children and the Rural Idyll.“ *Journal of Rural Studies* 16: 141–153, [http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(99\)00059-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(99)00059-5).
- Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. 2006. *Strategie regionálního rozvoje České republiky na roky 2007–2013*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.
- Mormont, M. 1990. „Who is Rural? Or, How to Be Rural: Towards a Sociology of the Rural.“ Pp. 21–44 in T. Marsden, P. Lowe, S. Whatmore (eds.). *Rural Restructuring: Global Processes and their Responses*. London: Fulton.
- Moseley, M. 1980. „Rural Development and its Relevance to the Inner City Debate.“ *Inner Cities Working Party Paper*. London: Social Science Research Council.
- Murdoch, J., T. Marsden. 1994. *Reconstituting Rurality: Class, Community, and Power in the Development Process*. London: UCL Press.
- Murdoch, J., A. Pratt. 1993. „Rural Studies: Modernism, Postmodernism and the 'Post-rural'.“ *Journal of Rural Studies* 9: 411–427, [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90053-M](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(93)90053-M).
- Panelli, R. 2006. „Rural Society.“ Pp. 63–90 in P. Cloke, P. Marsden, P. Mooney (eds.). *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, <http://dx.doi.org/10.4135/9781848608016.n5>.
- Peet, R., N. Thrift. 1989. „Political Economy and Human Geography.“ Pp. 3–29 in R. Peet, N. Thrift (eds.). *New Models in Geography*. Vol. 2. London: Unwin Hyman, http://dx.doi.org/10.4324/9780203400531_chapter_1.
- Perlín, R. 1999. „Venkov, typologie venkovského prostoru.“ Pp. 87–104 in F. Malý, B. Viktoriová (eds.). *Česká etnoekologie*. Praha: Cargo Publishers.
- Phillips, M., R. Fish, J. Agg. 2001. „Putting Together Ruralities: Towards a Symbolic Analysis of Rurality in the British Mass Media.“ *Journal of Rural Studies* 17: 1–27, [http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00015-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00015-2).
- Slepička, A. 1989. *Přeměny venkova: venkov našeho věku*. Praha: Svoboda.

- Valentine, G. 1997. „A Safe Place to Grow Up? Parenting, Perceptions of Children's Safety and the Rural Idyll.“ *Journal of Rural Studies* 13: 137–148, [http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(97\)83094-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(97)83094-X).
- Vobecká, J. 2009. „Dojížďkový přístup k vymezení městského, příměstského a venkovského obyvatelstva v České republice.“ *Demografie* [online] 50 (1) [cit. 28. 1. 2013]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/articles/cz/5/4561/VOBECKA-J.-2009.-8222-Dojizdkovy-pristup-k-vymezeni-mestskeho-primestskeho-a-venkovskeho-obyvatelstva-v-Ceske-republice.-8220-Demografie-50-1-14-23.html>.
- Walker, G. 2002. „Contemporary Clerical Constructions of a Spiritual Rural Idyll.“ *Sociologia Ruralis* 42: 131–142, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00206>.
- Wardenga, U. 2002. „Räume der Geographie – zu Raumbegriffen im Geographieunterricht.“ *Geographie heute* 23 (200): 8–11.
- Wirth, L. 1938. „Urbanism as a Way of Life.“ *The American Journal of Sociology* 44 (1): 1–24, <http://dx.doi.org/10.1086/217913>.
- Woods, M. 2005. *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: SAGE.
- Woods, M. 2009. „Rural Geography.“ Pp. 429–441 in R. Kitchin, N. Thrift (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier, <http://dx.doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00900-7>.
- Woods, M. 2010. „Performing Rurality and Practising Rural Geography.“ *Progress in Human Geography* 34: 835–846, <http://dx.doi.org/10.1177/0309132509357356>.
- Woods, M. 2011. *Rural*. London: Routledge.